

HİNDUİZM VE YAHUDİLİKTE KUTSAL METİNLERİ OKUMA ADABI ¹

Şükrü ERBAY

Doktora Öğrencisi, Dinler Tarihi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye

*Ph.D. Student, History of Religion, Department of Philosophy and Religion Sciences, Graduate
School of Social Sciences, Dokuz Eylul University, Izmir, Turkey*

<s_erbay@hotmail.com>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 11.10.2018, Kabul Tarihi: 30.12.2019

Öz: Kutsal metinler dini geleneklerin temel kaynaklarından biridir ve dini geleneğin oluşmasında ve gelişmesinde merkezî rol oynarlar. Dinin emir ve yasakları, inanç esasları, ferdi ve içtimai dini pratikleri kutsal metinler aracılığıyla öğrenilir. Ayrıca kutsal metinler mitler, din kurucusunun vaazları, sözleri; ilahiler ya da müntesiplerinin başından geçen tarihi olayları içerebilir. Kutsal metinler tanrısal varlığın insanlığa hitabıdır. Özellikle otoritesini kutsal yazılardan alan dinlerin geleneksel inanışlarına baktığımızda kutsal metinler peygamber, rişi, aziz olarak tasvir edilen kişilere vahyedildiği, ardından bu kişilerce vahiyler/ ilahi ilhamlar yazıya geçirildiği görülür. Tanrı'nın koruması altında olduğuna inanılan kutsal metinler her türlü insan müdahalesinden, tebdil ve tağyirden uzak olduğuna müntesipleri tarafından inanılır.

Birçok ortak noktası olan kutsal metinlerin dini pratiklerde, liturjide kullanılmasına baktığımızda ise dini, tarihi veya kültürel sebeplerden dolayı birtakım farklılıklara sahip olduğu görülür. Mesela, Yahudilik ve Hinduizm'in dini inanışları, dini pratikleri, kurtuluş öğretileri, eskatolojik beklentileri farklı gözükse de toplumun ve içtimai kuralların şekillenmesinde din adamı sınıfının (brahminler ve rabbiler) ve kutsal metinlerin (Vedalar ve Tora) rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bu iki dini geleneğe kutsal metinlerin okunması ve üzerinde çalışılması önemlidir. Fakat Yahudi kutsal metinleri yüzyıllar önce yazıya geçirilmişken Hindu kutsal metinleri ise şifahi geleneğe göre nesilden nesile aktarılmıştır. Doğal olarak iki farklı aktarım usulüne göre kutsal metinleri okuma âdâbında birtakım farklılıklar doğacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Hinduizm ve Yahudilikte kutsal metinleri okuma âdâbını mütalaa etmek; okuma usullerini, özel şartlarını ve dikkat edilmesi gereken hususları tespit ve mukayese etmektir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Tora, Hinduizm, Vedalar, Kutsal Metin,

¹ Bu makale *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı*'nda (Bandırma, 27-29 Ekim 2018) aynı başlıkla sözlü bildiri olarak sunulmuş ve *Bildiri ve Öz Kitabı*'nda özü yayınlanmış çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

THE RITUAL OF READING OF SCRIPTURE IN JUDAISM AND HINDUISM

Abstract: Scriptures are one of the main sources of the religious traditions and also playing central part of existence and development of them. Divine commands and religious restrictions; creeds, religious practices can be learned through scriptures. Furthermore, scriptures could embody myths, sayings, narratives and traditions about founders of religious traditions. Scriptures are words of Divine Being, as well. Especially, religions, whose authorities are depend on sacred writings, are believed that God reveals his words to prophets, rishis, seers, sages and then these revelations/ divine inspirations are composed by these men of God. It is believed by adherents that scriptures are preserved exactly by Divine Being through the process of transmission over the years against to falsifications and corruptions.

It is obvious that there are a lot of common features of scriptures all over the world, however in religious practices and also liturgy there are some differences among sacred texts based on religious, historical or cultural background. For instance, in Judaism and Hinduism, it is fact that Brahmins-Rabbis and Vedas-Torah have significant and powerful role of formation of the religion and the society even though both possess different believes, doctrines, theologies and eschatology. In these religious traditions, it is important to read and study scriptures. While Jewish scriptures, however, were transmitted by writing for centuries, Vedas were traditionally transmitted orally from generation to generation. So, it is normal to be appeared of two different customs of reading scriptures. In this context, the present study aims to investigate and evaluate the customs of reading scriptures in Judaism and Hinduism. In addition, the study aims to demonstrate and compare discrepancies of these traditions.

Keywords: Judaism, Torah, Hinduism, Vedas, Scripture,

Giriş

Kutsal metinlerin dini geleneklerdeki rolü yadsınamaz bir gerçektir. Hinduizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi kadim dini geleneklerle birlikte Bahailik ve Mormonluk gibi yeni dini hareketlerde de kutsal yazılar dini hayatın ve kültürün oluşmasında, şekillenmesinde ve gelişmesinde merkezi rol oynarlar. Gerçi biz "kutsal metin" desek de aslında kutsal metinler birçok dini gelenekte ilk etapta şifahî olarak nesilden nesile aktarılmış, kelime kelimesine ezberlenmiş, hafızalarda korunmuştur. Daha sonra birtakım dini kaygılar ya da tarihi amillerden dolayı ilahi mesajlar yazıya geçirilmiştir. Ayrıca kutsal metinlerin ibadet şuuruyla okunması dini hayatın önemli bir yönünü oluşturur. Kutsal metinler mukaddes âlemden bilgiler getirirken inananlar tarafından cemaatle ya da münferit olarak ister ezbere ister metinden tilavet edilir.

Hinduizm ile Yahudilik, her ne kadar, birbirine tezat dini gelenekler olarak görünse de genel olarak toplumda din adamları sınıfının otoritesi (brahminler ve rabbiler), *dharmashastra* ve *halaka* olarak isimlendirilen şer'î hukuka vurgu,

Vedalar ile Tora'nın temel kaynak olması, Kabbala ile Tantra arasındaki paralellikler ve daha birçok benzerlik Batı dünyasının ilgisini çekmiş ve bu iki kadim dini gelenekle ilgili birtakım mukayeseli çalışmalar yapılmıştır. Bu buluşmanın ilk ciddi örneklerini Aydınlanma çağına götürebiliriz. Yerlilerin arasında kaldığı dört yıl boyunca tecrübelerini aktaran La Créquiniere *Conformité des coutumes des Indiens orientaux avec celles des Juifs & des autres Peuples de l'Antiquité* (1704) adlı eserinde Hint âdetlerini ve kültürünü yer yer antik Romalılara da atıflar yaparak Yahudilikle mukayese etmiştir.² Voltaire, "Abraham ve Brahma" kelimelerinin arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş ve Hinduizm'i Hıristiyanlığa nazaran saf, doğal ve orijinal kalmış tabii bir din olarak görmüştür.³ XIX. yüzyılda ara verilmeyen mukayeseli çalışmalar zaman içerisinde gelişerek günümüzde de devam etmektedir.

Çalışmamızın amacı, farklı dini dinamiklere sahip Hinduizm ve Yahudilikte kutsal metinleri okuma âdabını mütalaa etmek; okuma usullerini, özel şartlarını, dikkat edilmesi gereken hususları tespit ve mukayese etmektir. Neticede Yahudi kutsal metinleri yüzyıllar önce yazıya geçirilmişken Hindu kutsal metinleri ise şifahî geleneğe göre nesilden nesile aktarılmıştır. Doğal olarak iki farklı aktarım usulüne göre kutsal metinleri okuma âdabında birtakım farklılıklar görüleceği düşünülmektedir.

Çalışmamızda kutsal metinlerden kastedilen Hinduizm için *Vedalar*, Yahudilik için ise *Tora*'dır. Çalışmamız Dinler Tarihi bilim dalına ait bir çalışma olduğundan dolayı araştırma konusu deskriptif bir tarzda ele alınmıştır. Ayrıca konumuz Brahmanik Hinduizm ile Rabbinik Yahudiliğe göre işlenmiştir. Evvela Vedalar ve Tora ile ilgili hususlar ayrı ayrı değerlendirilmiş, daha sonra aralarındaki benzer ya da farklı noktalar mukayese edilmiştir.

1. Hinduizm'de Vedaları Okuma Âdâbı

Sanskritçe *Veda* terimi "bilmek" kökünden türeyen bir isim olup "ilahi bilgi" anlamındadır.⁴ Hindu dininin temelini oluşturan Vedalar en genel anlamıyla *Rig Veda*, *Yajur Veda*, *Sama Veda* ve *Atharva Veda*'dan oluşan dini literatürü ifade eder. Ayrıca Veda terimi *Brahmanalar*, *Aranyakalar*, *Upanişadlar*, *Sutralar* ve

² Pierre Lurbe, "The Agreement of the Customs of the East-Indians With Those of the Jews (1705) by John Toland, De La Créquinière and Daniel Defoe; An Essay upon Literature(1726) by Joel Reed,"

Eighteenth-Century Ireland/ Iris an dá chultúr 14 (1999): 133.

³ Hinduizm ve Yahudilik ile ilgili mukayeseli çalışmaların tarihi için bkz. Hananya Goodman, "Introduction: Judaism and Hinduism: Cultural Resonances," *Between Jerusalem and Benares: Comparative Studies in Judaism and Hinduism*, ed. Hananya Goodman (Albany: State University of New York Press, 1994), 2-7. "Abraham ile Brahman" kelimeleri arasında bağlantı kuran ilk düşünür Guillaume Postel'dir (ö.1581).

⁴ Ali İhsan Yitik, "Hinduizm," *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, 2. Baskı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 329-330.

Vedanga külliyyatını içine alacak şekilde geniş bir anlama sahiptir.⁵ Çalışmamızda Vedalardan maksadımız *Rig Veda*, *Yajur Veda*, *Sama Veda* ve *Atharva Veda*'dan oluşan dini literatürdür.

Vedalar tanrılara adanan birtakım dualar, ilahiler ve övgülerden oluşmaktadır. Geleneksel inanca göre Vedalar insan ürünü değildir; ezeldir, bir başlangıcı yoktur.⁶ Vedalar öncelikle *rişi* denilen bilgelere derin tefekkür sırasında ilham edilmiş; ardından ilahi hikmetler nesilden nesile şifaen aktarılmıştır.⁷ Bir yazma ya da matbu bir eserden değil de hocası *gurunun* ağzından öğrenen öğrenci kendisi de bir *brahmin* olduğunda öğrencilerine aynı şekilde öğretecektir.⁸

Hindu kutsal metinlerinde Vedaların kaynağı üzerine farklı izahatlar bulunmaktadır.⁹ Mesela, *Rig Veda*'da (*Rig Veda* X.90.9) tanrılar tarafından kurban edilen kozmik insan *Puruşa*'nın parçalarından *Rig*, *Yajur* ve *Sama Veda*'nın yaratıldığı bahsedilir. Ayrıca *Dharmaşāstra* literatürünün önemli eserlerinden biri olan *Manu Kanunnamesi*'ne¹⁰ göre Brahman ateş, rüzgâr ve güneşten ebedi kutsal bilgi olan üç *Veda*'yı yani *Rig*, *Yajur* ve *Sama Veda*'yı yaratmıştır.¹¹ Hinduizm'de halk arasında önemli bir yere sahip olan *Bhagavad Gita*'da Krişna benliğini Arjuna'ya açığa çıkarırken kendisinin *Rig Veda*, *Sama Veda* ve *Yajur Veda* olduğunu bildirir.¹² Nakletmiş olduğumuz kaynaklarda *Atharva Veda*, dördüncü *Veda* olarak zikredilmediği görülmektedir. Halbuki genellikle Vedalardan bahsedilirken *Atharva Veda* dördüncü *Veda* olarak

⁵ R.N. Dandekar, "Vedas," *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, c. 15 (New York: The Macmillan Co., 1987), 214.

⁶ Johannes Bronkhorst, "Vedas," *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion*, c. 13 (Leiden: Brill, 2013), 289.

⁷ Gert Woerner ve Stephan Schuhmacher, ed., "Vedas," *The Encyclopedia of Eastern Philosophy and Religion*, (Boston: Shambhala, 1994), 403.

⁸ F. Max Müller (ö. 1900), Oxford'daki odasında Hintli öğrencilerin *Rigveda*'yı okurken önündeki eserden takip ettiği sırada matbu eserdeki yanlış tab edilmiş yeri hiç tereddüt etmeden fark ettiğine dair hatırasını anlatır. Ayrıca Müller, farklı ekollerin bazı yerleri farklı okudukları, bu farklılıkları tespit etmek için *Rigveda* yazmaları toplamanın yerine farklı ekollerin öğrencilerini dinleyerek onların hafızalarından istifade etmenin daha isabetli olduğunu belirtir. V. M. Apte, "The 'Spoken Word' in Sanskrit Literature," *Bulletin of the Deccan College Research Institute* 4, no. 4 (June 1943): 269.

⁹ Vedaların kaynağına dair rivayetler ve tartışmalar için bkz. Ali İhsan Yitik ve Hammet Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine," *Milal ve Nihal* 8, sayı 1 (Ocak-Nisan 2011).

¹⁰ *Manu Kanunnamesi* Hindu dini geleneğinde *Manusmṛiti* veya *Manava Dharmaşāstra* adlarıyla tanınır. Çalışmamızda *Manu Kanunnamesi*'nin şu iki tercümesinden yararlandık: *The Laws of Manu*, çev. G. Bühler, *The Sacred Books of the East* XXV (Oxford, The Clarendon Press, 1886) ve *The Laws of Manu*, çev. Wendy Doniger ve Brian K. Smith (London, Penguin Books, 1991).

¹¹ *Manu* I: 23; *Manu Kanunnamesi*'nde genellikle üç *Veda* vurgulanır, *Atharvaveda*'dan sadece bir kere söz edilir. Bkz. *Manu* XI: 33.

¹² *Bhagavad Gita* IX: 17, çeviren ve notlandıran: Ashok Kumar Malhotra, *Transcreation of the Bhagavad Gita*, (New Jersey: Prentice Hall, 1999).

anılır. Atharva Veda'da, ilk üç Veda'ya nazaran, daha çok insanların talihini düzeltecek büyü ve sihir formülasyonları; hastalıklara, kötü ruhlara ve şerli insanlara karşı okunacak dualar bulunmaktadır.¹³ Atharva Veda'nın avam insanların teveccüh ettiği büyü ve sihir gibi konuları içermesi, entelektüel Hindu geleneğinde büyü'nün küçük görülmesi, Atharva Veda'nın *şrauta* (*Śrauta*) adlı kurban ritüelleriyle bir ilişkisinin olmaması gibi nedenlerden dolayı daha sonra dördüncü Veda olarak dini literatüre girmiştir, diyebiliriz.¹⁴

Büyük İslam âlimi Bîrûnî (ö.1061?), *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı meşhur eserinde Hintlilerin Vedaların yazılmasına hiçbir şekilde izin vermediklerini aktarır. Çünkü Vedalar belli bir makamda okundukları için kalem gerçek manayı aktarmada acizdir. Birünî ise Hintlilerin kutsal yazılarında bir eksiklik ya da fazlalık çıkmasından çekindikleri için böyle düşündüklerini belirtir.¹⁵ Çünkü Vedalar yazılmadığı için pek çok kere kaybedilmiş ve unutulmuştur.¹⁵ Gerçi Bîrûnî'nin *Vişnu-Purana*'dan aktardığı bir anlatıya göre Vedaların kaybolması normal gözükmetedir. Çünkü her *Manvantara* döneminin başlangıcında "her dönemin sonunda kaybolacak" Vedaları yeniden toparlayacak olan Büyük Ayı Takımıyıldızı yani Yedi Rişi yaratılacaktır.¹⁶

Vedaların okunması, çalışılması ve öğretilmesi Hindu kast sisteminin en tepesinde olan brahminlerin başlıca görevidir. Özellikle Rig Veda'yı bilmeyen bir brahmin kabul edilemez, aksi takdirde kısır bir kadına ya da süt vermeyen bir ineğe benzetilir.¹⁷ Hatta brahminler Vedaların korunmasından da sorumludur ve ehil olmayan kimselere Vedalarla ilgili herhangi bir şey öğretmezler. Gerekirse cahil gibi davranmaları ya da bilgilerini mezara gömmeleri yani ölmeleri onlar için daha hayırlıdır.¹⁸ Kast sisteminin ikinci ve üçüncü basamağındaki *kşatriyalar* (yöneticiler ve askerler) ile *vaisyalar* (tüccar ve çiftçiler) da Vedaları okumalıdır. Ancak bu iki sınıfın okumasına mahdud ölçüde izin verilir.¹⁹ Eğer kendilerini dünyevi işlere kaptırıp Veda okumasından

¹³ Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 58.

¹⁴ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri: Vedalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 44; Urmimala Bora, "Kingship and the Concept of Governance in the Atharvaveda" (Doktora Tezi, University of Gauhati, 2012), 101.

¹⁵ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kivameddin Burslan; yayına hazırlayan: Ali İhsan Yitik (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 77.

¹⁶ Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 78.

¹⁷ *Manu* II: 158.

¹⁸ *Manu* II.110-115.

¹⁹ Barbara A. Holdrege, *Veda and Torah: Transcending the Textuality of Scripture* (Albany: State University of New York Press, 1996), 355.

uzak kalırlarsa *sudra* seviyesine düşerler.²⁰ Çünkü Vedaların okunması başta brahminlerin olduğu kadar diğer iki sınıf için de önemlidir. Diğer ibadetler, kutlamalar ve törenler ise ikinci derecede kalmaktadır.²¹ Ancak son basamaktaki *sudralar* asla Vedaları okuyamaz, hatta dinleyemezler. Onların biricik görevi ilk üç kasta (*dvija/twice born*) hizmet etmektir.²² Ayrıca kadınlar da Vedaları okuyamaz, onlar Vedaların bilgisinden mahrumdurlar.²³

Vedaları okumadan önce doğuya dönülerek temiz bir yere oturulur, nefes kontrol tekniği olan *pranayama* üç kere yapılır ve ardından *OM* hecesi söylenir. Veda okumasının hem öncesinde ve sonrasında *OM* hecesi söylenmezse yapılan ibadetin sevabı, hayrı yok olup gider.²⁴ Ayrıca Rig Veda'nın özü olarak kabul edilen *Gayatri* mantrası günlük dini ibadetin önemli bir parçasıdır.²⁵ *Savitri* mantrası olarak da bilinen *Gayatri* mantrası güneş tanrısı *Savitri* için günde iki defa alacakaranlık vaktinde okunur. Mahlûkatın efendisi *Paragapati* üç Veda'dan *OM* sesini ve *Bhuh*, *Bhuvah*, *Svah* sözcükleri olan *Vyahritis'i* çıkarmıştır. *OM* hecesi ve *Bhuh*, *Bhuvah*, *Svah* sözcüklerinden oluşan *Gayatri* mantrası Vedaların kapısıdır ve düzenli bir şekilde okunduğunda nihâî kurtuluşa götürür.²⁶

Vedalar belli bir makama ve tekniğe göre ezberlenir ve bu tekniğe göre ezberlenir. Bu okuma tekniğine *patha* ya da *vikrtis* denir.²⁷ Birçok *pahta* çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullananlarını *Samhita*, *Pada*, *Krama*, *Jata* şeklinde sıralayabiliriz. Öğrenciler ilk önce basit teknikler olan *Samhita-patha* (tam cümle), *Pada-patha* gibi kelime kelime ezberleme tekniklerini kullanırlar. Ardından daha zor tekniklerde eğitim görürler. Meselâ *Jata-patha* tekniğinde cümleler şöyle ezberlenir: "1. kelime-2. kelime; 2. kelime-1. kelime; 1. kelime-2. kelime; 2. kelime-3. kelime; 3. kelime-2. kelime" gibi.²⁸

Vedaların okunması her yıl *Şravana* (Temmuz-Ağustos) ya da *Bhadrapada* (Ağustos-Eylül) ayının dolunayında başlar, Aralık-Ocak ayına denk gelen

²⁰ *Manu* II.168. Bîrûnî, *vaişyaların da sudralar gibi Vedaları okumalarına izin verilmediğini* nakleder. Velez ki bu iki sınıftan birinin Vedaları okuduğu ya da dinlediği öğrenilirse, sınırı aşan kişinin dilinin kesilerek cezalandırılacağını aktarır. Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 77.

²¹ *Manu* IV.147.

²² *Manu* I.88-91.

²³ *Manu* IX.18.

²⁴ *Manu* II.74-75.

²⁵ *Gayatri* mantrası şöyledir: Om Bhur Bhuvah Svaha/ Tat Savitur Varenyam/ Bhargo Devasya Dhimahi/ Dhiyo Yo Nah Prachodayat. Bu mantra dilimize "Şimdi her şeyin kaynağı ve sonunda kendisine döneceği, bütün dünyayı aydınlatan o ilahi güneşin üstünlüğü önünde eğilelim; dilerim ki o, kendine doğru ilerleyişimizde bizim anlayışımızı arttırır ve yakarışlarımızı kabul eder." şeklinde tercüme edilebilir. Yitik ve Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine," 244, 20 no'lu dipnot.

²⁶ *Manu* II.76-81.

²⁷ Dandekar, "Vedas," 214.

²⁸ "Vedic chant," Wikipedia, 08.10.2018, https://en.wikipedia.org/wiki/Vedic_chant.

Puşya (Pushya) dolunayında biter.²⁹ Yani dört-beş ay içerisinde Vedaların okunması gerekir. Çünkü Nisan-Mayıs aylarında başlayan muson yağmurları günümüzde bile yüzlerce ölüme sebep olabildiğinden dolayı Vedaların çalışılması ve okunması bu zaman aralığına tahsis edilmiştir, diyebiliriz. Okuma bittikten sonra *utsarga* töreni yapılır, okumaya bir ya da iki günlüğüne ara verilir. Bu dönemden sonra Vedalar hilal ile dolunay arasındaki zaman diliminde (waxing moon) okunabilir.³⁰

Bazı durumlarda Vedaların okunmasına kısa bir süreliğine ara verilmesi gerekir. Fırtınalı günlerde; şimşek, gök gürültüsü, yoğun yağmur olduğu zaman ya da meteor düştüğünde bir sonraki günün aynı saatine kadar Veda ilahilerinin okunması bırakılmalıdır.³¹ Ayrıca bir sudra görüldüğünde ya da sesi duyulduğunda (yakında olduğu anlaşıldığında); deprem olduğunda, köyde ya da şehirde kötü kokular duyulduğunda, bir cesedin yanında, atası için düzenlenen cenaze merasiminde, ay tutulması olduğu zaman Vedaların okunmasına ara verilmelidir.³² Bununla birlikte kişi yatarken, ayaklarını uzatmışken, et yediğinde ya da dinî olarak temiz birisi tarafından yemek verildiğinde, sis çıktığında, hilal ve dolunay gözüktüğünde, kum fırtınası çıktığında, gökyüzü kızıla büründüğünde, misafir ağırlandığında, çakallar uluyup köpekler havlayıp merkepler ve develer gürültü yaptığında Vedalar okunmamalıdır.³³ Aynı şekilde atın, ağacın, filin, merkebin, devenin, geminin, çorak bir toprağın üzerindeyken; ağız dalaşı, tartışma, kavga sırasında ve savaşta da Veda okunması bitirilmelidir.³⁴ Bu ve benzeri örnekleri çoğaltabiliriz. Zihnin kutsal metinleri okumaya hazır hâle gelmesi, konsantre olması, metnin doğru okunması, ilahi hikmetlerin tefekkür edilmesi ve tabii ki kutsal metinlere olan saygı ve hürmetten dolayı Veda ilahileri her zaman her yerde okunmaz. Yukarıda zikrettiğimiz sebepler ortaya çıktığında Vedaların okunması yarıda kesilmelidir.³⁵

²⁹ *Manu* IV.95-96; *Apastamba Dharmasutra* 1.9.1-3; *Gautama Dharmasutra* 16.1-2. *Apastamba ve Gautama Dharmasutra* tercüme için şu eserden istifade ettik: *Dharmasutras: The Law Codes of Ancient India*, çev. Patrick Olivelle (New York: Oxford University Press, 1999).

³⁰ *Manu* IV.98.

³¹ *Manu* IV.103; *Apastamba* 1.11.30; *Gautama* 16. 22.

³² *Manu* IV.105, 107, 108, 110.; *Apastamba* 1.9.9, 14, 16; 1.11.30, *Gautama* 16. 19, 22.

³³ *Manu* IV.112-115; *Apastamba* 1.10.19; 1.11.25, 31; *Gautama* 16.8-9, 17, 35.

³⁴ *Manu* IV.120-121; *Apastamba* 1.9.27; 1.11.16.

³⁵ Vedaların okunmasına ara verilmesiyle ilgili durumların tam listesi için bkz. Patrick Olivelle, "When Texts Conceal: Why Vedic Recitation is Forbidden at Certain Times and Places (Presidential Address)," *Journal of the American Oriental Society* 126, no. 3 (Jul.-Sep. 2006): 305-322.

2. Yahudilikte Tora Okuma Âdâbı

Yahudilerin kutsal kitap külliyyatına *Tanah* (Tanakh) denir. Tanah; *Tora* (Torah), *Nevi'im* ve *Ketuvim* bölümlerinden oluşur. Tanah kelimesinin spesifik bir anlamı olmayıp kendisini oluşturan Tora, Nevi'im ve Ketuvim bölümlerinin baş harflerinin birleşmesiyle vaz edilmiş bir kelimedir. Tanah'ı oluşturan bu üç bölümden en önemlisi Tora'dır. Tanah'ın ilk beş kitabından oluşan Tora (Tevrat) geleneksel inanca göre Musa'ya Tanrı Yahve tarafından Sina Dağı'nda verilmiştir. Ölümüne yakın Musa peygamber, Tora'yı Yeşu'ya; Yeşu da Tora'yı kendisinden sonra gelecek liderlere teslim etmiştir. Liderler peygamberlere, peygamberler de büyük kurul, yüksek dini şura olarak kabul edilen *Anşe Keneset Agedola*'ya teslim etmişlerdir.³⁶

Kelime olarak "eğitim, öğretim ve doktrin" anlamlarına gelen Tora Yahudi kültüründe "şeriat, kanun, Musa'nın şeriatı" gibi anlamlarda da kullanılmıştır.³⁷ Teknik olarak Torah, en dar ve yaygın anlamıyla, Hıristiyanlarca Eski Ahit olarak isimlendirilen Tanah külliyyatının ilk bölümünü oluşturan beş kitabı ifade etmektedir.³⁸ Ayrıca Tora kavramı Tanah literatürünün tamamı, bütün Yahudi peygamberlerinin şeriatı ve hatta Sina'daki vahiyden günümüze gelinceye kadar Yahudi dine dair olup biten her şeyi kapsayacak şekilde bir anlam boyutuna sahiptir.³⁹

Bütün Yahudi kutsal metinlerinin üzerinde bir konuma sahip olan Tora, dini hayatın merkezinde yer alır. Yahudiler için Tanrı'nın sözüdür. Tanrı'nın İsrail halkına gönderdiği vahyin yazılı ifadesidir. Rabbinik geleneğe göre dünyanın üzerinde durduğu üç temel unsurdan biri Tora'dır.⁴⁰ Bir Yahudi özdeyişine göre "Tanrı, Tora ve İsrail tektir.", birbirinden ayrı düşünülemez.⁴¹

Tora'nın okunması Yahudi dini pratiğinin özünü oluşturur. Süleyman Mabedi'nin yıkılışıyla ortadan kalkan kurban ibadetinin yerini dualar ve Tora'nın okunması almıştır. Yahudilikte fertten ziyade cemaat önemlidir ve doğal olarak Tora'nın cemaatle okunması ayrı bir önem kazanmıştır. Öncelikle, Tora'nın okunmasıyla ilgili tarihi sürece kısaca değineceğiz; ardından Tora'nın cemaatle okunma âdâbını ele alacağız.

Tora'nın halkın huzurunda okunması Hz. Musa'ya kadar götürülür. *Tesniye* kitabında geçen ifadelere göre Hz. Musa Tora'yı yazıp Ahit Sandığı'nı taşıyan Levililere ve İsrail cemaatinin önde gelenlerine teslim etti ve "her yedi yılın

³⁶ Mişna 1: 1, *Pirke Avot*, derleyen ve yorumlayan Rav Naftali Haleva (İstanbul: Gözlem Gazetecilik A.Ş., 2004).

³⁷ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 3. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 59-60.

³⁸ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 4. Baskı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 91.

³⁹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 61-63.

⁴⁰ Mişna 1: 2, *Pirke Avot*.

⁴¹ David S. Ariel, *What do Jews Believe?* (New York: Schocken Books, 1995), 134.

sonunda, bağışlanma yılında ve Çardak Bayramı'nda" yasanın halka okunmasını istedi.⁴² Tora'nın cemaate okunmasıyla ilgili diğer bir anlatıya göre Babil sürgününden sonra Ezra yedinci ayın (Eylül-Ekim) ilk gününde halkı toplar ve sabahtan öğleye kadar erkek, kadın ve buluş çağına girmiş çocukların önünde Tora'yı okur.⁴³ Ancak bu iki ifade kutsal metinlerin cemaatle okunması âdetinin ne zaman ortaya çıktığına dair katî bir bilgi sunmamaktadır.⁴⁴

İskenderiyeli Yahudiler için hazırlanan kutsal metinlerin Grekçe tercümesi *Septuaginta* (Yetmişler Tercümesi) kutsal metinlerin okunmasıyla ilgili âdetin eski bir gelenek olduğuna dair ipucu verebilir. M.Ö. III. asrın ilk yarısına götürülen *Septuaginta* İbraniceyi unutmuş, Grekçe konuşan İskenderiyeli Yahudilerin sinagogda halka okunması amacıyla hazırlanmıştı.⁴⁵ Ayrıca Josephus (ö. 100?) ile Filon (Philo, ö. 50?) eserlerinde Tora'nın cemaate okunma âdetinin eskilere dayanan bir pratik olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁶ Resullerin İşleri'nde yer alan "çok eski zamanlardan beri Musa'nın sözleri her kentte duyurulmakta, her şabat günü havralarda okunmaktadır." ⁴⁷ cümlesi kutsal metinlerin okunmasının eski bir görenek olduğunu destekler mahiyettedir. Ancak Ismar Elbogen'e (ö. 1943) göre başlangıçta sadece bayramlarda ve bayramlardan önceki cumartesi günlerinde halka bu günlerin önemini öğretmek amacıyla Tora okunmaktaydı. Bu görüşe göre, ilk etapta Tora ibadet amacından ziyade öğretim amacıyla okunmuş ve zamanla kutsal metinlerin okunması ibadet haline dönüşmüştü.⁴⁸

Tora her şabat sabahı cemaatle okunur. Bundan dolayı Tora, bir yılda hatmedilecek şekilde elli dört parçaya ayrılmıştır. Sefaradlar bu bölümlere *paraşa*, Aşkenazlar ise *sidrah* derler.⁴⁹ Ayrıca Yahudiler, cumartesi öğleden sonra, pazartesi ve perşembe sabahları bir sonraki *paraşanın* başlangıç cümlelerinden okurlar. Böylece Tora'nın okunması haftaya yayılır ve Yahudiler peş peşe üç gün Tora'dan uzak durmamış olurlar. ⁵⁰ Bununla birlikte şabat sabahları paraşanın yanında Peygamberler (Nevi'im) bölümünden bir parça

⁴² Tesniye 31: 9-13.

⁴³ Nehemya 8: 1-3.

⁴⁴ Louis Jacobs, "Torah, Reading of," *Encyclopaedia Judaica*, c. 15 (Jerusalem: Keter Publishing House, 1996), 1246.

⁴⁵ Michael D. Coogan, "Septuagint," *The Oxford Companion to the Bible*, ed. Bruce M. Metzger ve Michael D. Coogan (New York: Oxford University Press, 1993), 686-687.

⁴⁶ E.E. Urbach, "Reading the Torah in the Synagogue/Torah," *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, c. 14 (New York: Macmillan Publishing Company, 1987), 564.

⁴⁷ Resullerin İşleri 15: 21.

⁴⁸ Jacobs, "Torah, Reading of," 1246-1247.

⁴⁹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 39.

⁵⁰ Avigdor Shinan, "The Bible in the Synagogue," *The Jewish Study Bible*, ed. Adele Berlin ve Marc Zvi Brettler (New York: Oxford University Press, 2004), 1930.

okunur. Buna *haftarah* denir. Meselâ hatmin başlayacağı ilk şabat sabahı Bereshit 1:1-6:8 ile Yeşaya 42:5-43:11 bölümleri okunur. Dini bayramlarda ise o günün önemiyle alakalı olarak Tora'dan ilgili parça okunur. Meselâ Roş Haşana'nın ilk günü Tekvin 21:1-34, Sayılar 29:1-6 ve buna ilaveten I. Samuel 1:1-2:10 bölümleri okunur.⁵¹ Tora hatmi, *Sukko*'tan sonraki şabat günü başlar ve *Simha Tora* bayramının son günü biter. Tora'dan son kısım okunduktan hemen sonra Tekvin kitabının ilk paragrafı okunur, çünkü Yahudiler için Tora'nın okunması asla nihayete ermez.⁵²

Öncelikle Tora on üç yaşını doldurmuş, *bar mitsva* törenini gerçekleştirmiş on yetişkin erkek (*minyan*) toplandığı takdirde cemaatle okunabilir. Tora, el yazması tomardan (*Sefer Tora*) okunması gerekir. Bazı sinagoglarda haftarah da el yazması tomardan okunur. Tora tomarları Ahit Sandığı'nı simgeleyen *Aron ha-Kodeş* adlı dolaptan çıkarılır ve merasimle sinagog içinde dolaştırılır. Cemaat tomar dolaştırılırken ayakta bekler. Tora tomarı yanlarından geçerken kimisi onu selamlar kimisi de ona dokunur. Tora tomarı sağ omuzdan destek alınarak sağ elle taşınır. *Sefer Tora* yazılı en kutsal kitap olduğundan dolayı elle dokunulması yasaktır. Bundan dolayı Tora tomarları genellikle kadife kumaşlardan yapılmış, altın ya da gümüş işlemeli özel kılıflarda muhafaza edilir. Merasim icra edildikten sonra tomarın kılıfı ve diğer süsleri çıkarılır ve *bimahın* üzerine konur. *Bimah Aron ha-Kodeş*'in karşısında ya da sinagogun ortasında bulunan kürsü gibi yüksek bir platformdur ve Tora bu platformun üzerinde okunur. Sefarad cemaatlerde yazma havaya kaldırılır ve okumadan önce cemaate tomar gösterilir. Aşkenaz cemaatlerde ise bu gelenek okumadan sonra yapılır. Tomar havaya kaldırıldığında cemaat "Musa'nın İsrailoğullarının önüne koyduğu şeriat budur."⁵³ cümlesini söylerler. Okuma bittikten sonra tomar kapatılır ve süslü kılıfıyla kutsal dolaba geri konur.⁵⁴

Tora okumadan önce ve sonra *Birkat ha-Torah* duası okunur.⁵⁵ Bu duada Tanrı'ya İsrail halkına Tora'yı verdiği, öğrettiği için şükredilir. Tora'yı okumak bir ayrıcalıktır. Tora'yı okuma hakkına *aliyah* denir.⁵⁶ Tora'yı okuyacak kişi kendisinin İbranice ismi ve babasının adıyla çağrılır. Eğer okuyucu bir din bilginiyse (rabbi) *morenu ha-rav* ünvanıyla çağrılır. Şabat günü yedi tane aliyah vardır. İlki *kohene* (rahip), ikincisi Levili bir kişiye, diğer beşi ise cemaatten

⁵¹ Şabat günü ve diğer kutsal günlerde okunacak paraşa ve haftarahlar için bkz. *The Jewish Study Bible*, ed. Adele Berlin ve Marc Zvi Brettler (New York: Oxford University Press, 2004), 2115-2117.

⁵² "Torah Readings," 30.09.2018, <http://www.jewfaq.org/readings.htm>.

⁵³ Tesniye 4: 44.

⁵⁴ Jacobs, "Torah, Reading of," 1248-1253; Ahmet Güç, "Yahudilik (Mâbed ve İbadet)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 210; Suzan Alalu ve diğerleri, *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik A.Ş., 1996), 263-265.

⁵⁵ "Birkat ha-Torah: Blessing for the learning of Torah," 08.10.2018, www.hebrew4christians.com/Prayers/Daily_Prayers/Birkat_HaTorah/birkat_hatorah.html.

⁵⁶ *The Jewish Study Bible*, 2123.

seçilmiş üyelere aittir.⁵⁷ Eğer Levili birisi yoksa Levilinin okuyacağı yeri kohen okur. Kohen yoksa, Levili ya da cemaatten diğer bir kişi kohenin okuyacağı yeri üstlenir. İkinci parçayı ise bu sefer Levili değil, cemaatten biri okur. Cemaatten şu kişiler Tora okumada önceliği sahiptir: Gelecek hafta evlenecek ya da geçen hafta evlenmiş damat, bar mitzvah töreni yeni yapılmış genç çocuk, eşi yeni doğum yapmış kişi, ölmüş ebeveynlerini anmak isteyen veya sevdiklerine yas tutanlar şeklinde sıralayabiliriz.⁵⁸

Tora'yı okuyanlar Yahudi kimliğini sembolize eden birtakım dinsel objeleri kullanmaları gerekir. Öncelikle Yahudi erkekler *kipa* (*kippah*) denilen bir tür takke takmalıdır. Ardından bir dua şalı olan *tallit* her iki omuzdan aşağıya sarkacak şekilde giyilir. İsrailoğullarının Tanrı'ya bağlılığının sembollerinden biri *tefillin*dir. Tefillin biri alna, diğeri de sol pazu üzerine bağlanan ve deriden yapılmış şeritlerle tutturulmuş siyah iki kutucuktan oluşur. Kutucukların içinde Tora'dan birtakım bölümlerin yazılı olduğu dörder rulo bulunur.⁵⁹ Tefillin sadece hafta içi takıldığı için şabat veya bayram günlerinde Tora okunurken kullanılmaz. Ayrıca Tora okunurken *yad* adı verilen ucunda işaret parmağı açık bir elin bulunduğu uzun saplı bir çubuk kullanılır.⁶⁰ Çünkü Yahudiler için *Sefer Tora* kutsaldır ve tomara çıplak elle dokunulması yasaktır.

Tora'yı okuyacak kişinin daha önce okuyacağı metni çalışması, prova yapması gerekir. Tora okunurken okuyucu ayakta dik durmalı, kelimeleri açık bir şekilde telaffuz etmelidir. Bir kelimeyi yanlış okursa, anlam değişebileceğinden dolayı kelimeyi tekrar okumalıdır. Tora belli bir makamla okunur. Okuma sırasında *Musa'nın Ezgisi* (Çıkış 15:1-21), *On Emir* (Çıkış 20:1-14 ve Tesniye 5:6-18) gibi özel parçalara geldiğinde cemaat ayağa kalkar. Çıkış 32:1-33 gibi İsrailoğullarının Tanrı'ya isyanları ve küfürlerinin bahsedildiği yerlerde ise metin hafifçe okunur.⁶¹

Kadınların Tora'yı okuması mevzusuna gelince, Rabbanî Yahudiliğe göre "cemaatin saygınlığını ve onurunu korumak için" kadınların Tora'yı okumasına izin verilmemiştir.⁶² Ancak kendilerini "Modern Ortodoks" olarak tanımlayan bazı gruplar kadınların cemaatte görev almalarına izin vermektedirler. Muhafazakar Yahudilikte ise kadınlar 1955'ten beri cemaatte Tora okuması için görev almaktadır. Bazı Muhafazakar cemaatlerde kadınlar ilk iki *aliyah* için çağrılırken bazı sinagoglarda ilk iki *aliyah* sadece erkeklere aittir. Reformist ve

⁵⁷ Alalu, *Yahudilikte Kavram*, 263.

⁵⁸ Jacobs, "Torah, Reading of," 1253-1254.

⁵⁹ Bu bölümler: Şema Yisrael cümlesi/ Tesniye 6: 4-9, Tesniye 11: 13-21, Çıkış 13: 1-10 ve Çıkış 13: 11-16.

⁶⁰ Alalu, *Yahudilikte Kavram*; 266, 281, 286.

⁶¹ Jacobs, "Torah, Reading of," 1254.

⁶² *Megilla* 23a, 08.10.2018, <https://www.sefaria.org/Megillah.23a.11?lang=bi>.

Yeniden Yapılanmacı Yahudilikte kadınlar *aliyah* görevi alır. Hatta kadınların Tora okumasına katılması cemaatin saygınlığını arttırdığına inanılır.⁶³

Sonuç

Politeist ve putperest imajıyla Hinduizm ile monoteist ve ikonoklastik tavrıyla Yahudilik birbirine zıt iki kadim dini gelenek görünümündedir. Ancak biraz daha yakından baktığımızda Hinduizm ile Yahudilik arasında birçok ortak nokta bulabiliriz. Araştırmamız açısından Hinduizm ile Yahudilik arasındaki en önemli benzerlik kutsal metinleri Vedalar ile Tora'nın dini geleneğin teşekkülünde ve gelişmesinde mutlak otorite olmasıdır. Hindu ve Yahudi şeriatındaki etkin rolünün dışında Vedalar ile Tora birtakım âdâb ve usuller çerçevesinde ibadet şuuruyla okunmaktadır. Ancak farklı dini, tarihi ve kültürel sebeplerden dolayı bu iki metni okuma âdâbında birtakım farklılıklar olduğu görülmüştür.

Her iki kutsal metin yüce, aşkın varlığın ezeli kelimidir. İnsan ürünü değildir, her türlü insan müdahalesinden korunmuştur. Vedalar rişiler vasıtasıyla şifahi olarak nesilden nesile aktarılmışken Tora bizzat Tanrı'nın diktesiyle Musa peygamber tarafından yazılmış ve daha sonraki nesillere yazılı olarak miras bırakılmıştır. Her iki dini gelenekte kutsal metinlerin öğretilmesi ve korunması din adamı sınıfı brahminler ve rabbilere aittir. Vedalar belli bir makama ve tekniğe göre ezbere okunur. Tora ise el yazması tomardan tilavet edilir. Yahudilikte Tora on yetiştin erkek (minyan) toplandığında cemaatle okunur, ama Hinduizm'de ise böyle bir şart yoktur. Vedaları brahminlerle birlikte kşatriyalar ve vaisyalar okuyabilir, lakin sudralar okuyamaz. Yahudilikte ise bar mitsva törenini gerçekleştirmiş her Yahudi erkeği Tora'yı okuyabilir. Her iki dini gelenekteki ortodoks söylemde kadınların kutsal yazıları okuması tasvip edilmemiştir.

Vedalar ile Tora onlarca ciltlik literatüre kaynaklık etmiş iki dini geleneğin biricik kaynaklarıdır. Doğal olarak Vedalar ile Tora'yı anlama ve yorumlama faaliyetleri kendi inananların olduğu kadar bu kültürlerin dışındaki bizlerin de ilgisini çekmektedir. Umarız bu çalışmamız Türkiye'de yapılacak Hinduizm ve Yahudilikle ilgili mukayeseli çalışmalara katkı sağlar.

Kaynakça

Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 3. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

Alalu, Suzan ve diğerleri. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik A.Ş., 1996.

Apte, V. M. "The 'Spoken Word' in Sanskrit Literature." *Bulletin of the Deccan College Research Institute* 4, no. 4 (June 1943): 269-280.

⁶³"Torah reading," Wikipedia, 30.09.2018, en.wikipedia.org/wiki/Torah_reading.

Ariel, David s. *What do Jews Believe?* New York: Schocken Books, 1995.

el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed. *Tahkîku mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan.* çev. Kivameddin Burslan, yayına hazırlayan Ali İhsan Yitik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Bora, Urmimala. *"Kingship and the Concept of Governance in the Atharvaveda."* Doktora Tezi, University of Gauhati, 2012.

Bronkhorst, Johannes. "Vedas." *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion*, c. 13, 289. Leiden: Brill, 2013.

Coogan, Michael D. "Septuagint" *The Oxford Companion to the Bible*, ed. Bruce M. Metzger ve Michael D. Coogan. 686-687. New York: Oxford University Press, 1993.

Dandekar, R.N. "Vedas." *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, c. 15, 214-217. New York: The Macmillan Co., 1987.

Demirci, Kürşat. *Hinduizmin Kutsal Metinleri: Vedalar.* İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.

Dharmasutras: The Law Codes of Ancient India, çev. Patrick Olivelle. New York: Oxford University Press, 1999.

Goodman, Hananya. "Introduction: Judaism and Hinduism: Cultural Resonances." *Between Jerusalem and Benares: Comparative Studies in Judaism and Hinduism*, ed. Hananya Goodman, 1-14. Albany: State University of New York Press, 1994.

Güç, Ahmet. "Yahudilik (Mâbed ve İbadet)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, 207-212. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*, 4. Baskı. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

Holdrege, Barbara A. *Veda and Torah: Transcending the Textuality of Scripture.* Albany: State University of New York Press, 1996.

Jacobs, Louis. "Torah, Reading of." *Encyclopaedia Judaica*, c. 15, 1246-1255. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996.

Lurbe, Pierre. "The Agreement of the Customs of the East-Indians With Those of the Jews (1705) by John Toland, De La Créquinière and Daniel Defoe; An Essay upon Literature (1726) by Joel Reed." *Eighteenth-Century Ireland/Iris an dá chultúr*, 14 (1999): 133-135.

Malhotra, Ashok Kumar. *Transcreation of the Bhagavad Gita.* New Jersey: Prentice Hall, 1999.

Olivelle, Patrick. "When Texts Conceal: Why Vedic Recitation is Forbidden at Certain Times and Places (Presidential Address)." *Journal of the American Oriental Society* 126, no. 3 (Jul.-Sep. 2006): 305-322.

Pirke Avot, derleyen ve yorumlayan Rav Naftali Haleva. İstanbul: Gözlem Gazetecilik A.Ş., 2004.

Shinan, Avigdor. "The Bible in the Synagogue." *The Jewish Study Bible*, ed. Adele Berlin ve Marc Zvi Brettler. 1929-1937. New York: Oxford University Press, 2004

The Laws of Manu, çev. G. Bühler, The Sacred Books of the East XXV. Oxford: The Clarendon Press, 1886.

The Laws of Manu, çev. Wendy Doniger ve Brian K. Smith. London: Penguin Books, 1991.

The Jewish Study Bible, ed. Adele Berlin ve Marc Zvi Brettler. New York: Oxford University Press, 2004.

Urbach, E.E. "Torah (Reading the Torah in the Synagogue)." *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, c. 14, 563-565. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Woerner, Gert ve Stephan Schuhmacher, ed. "Vedas." *The Encyclopedia of Eastern Philosophy and Religion*. Boston: Shambhala, 1994.

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Yitik, Ali İhsan. "Hinduizm." *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, 2. Baskı, 316-347. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Yitik, Ali İhsan ve Hammet Arslan. "Vedalar ve Kaynağı Üzerine." *Milel ve Nihal* 8, sayı 1 (Ocak-Nisan 2011): 225-250.

"Birkat ha-Torah: Blessing for the learning of Torah, " 08.10.2018, www.hebrew4christians.com/Prayers/Daily_Prayers/Birkat_HaTorah/birkat_hat_orah.html.

Megilla 23a, 08.10.2018, <https://www.sefaria.org/Megillah.23a.11?lang=bi>.

"Torah Readings," 30.09.2018, <http://www.jewfaq.org/readings.htm>.

"Torah reading," Wikipedia, 30.09.2018, https://en.wikipedia.org/wiki/Torah_reading.

"Vedic chant," Wikipedia, 08.10.2018, https://en.wikipedia.org/wiki/Vedic_chant.